

оним своим присутствием, своим планом выражения придает ФЕ осязаемый национальный колорит.

Ключевые слова: лингвокультурный анализ, фразеологическая единица, ономастичный компонент.

Balaban O. O. Linguocultural Analysis of Phraseological Units with Onomastic Component in English and Ukrainian

The article presents linguocultural analysis of phraseological units with onomastic component in English and Ukrainian. There analyzed the latest works in phraseology and onomastics and described meanings of phraseological units having onomastic component with this aim. It is defined that cultural and national peculiarities of onomastic phraseological units are not reduced to sense-formative function but structural one as well. Onim-component gives phraseological unit a vivid national colouring by its presence and by its plan of expression.

Key words: linguocultural analysis, phraseological unit, onomastic component.

Стаття надійшла до редакції 29. 11. 2012 р.

Прийнято до друку 21. 12. 2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

І. Я. Глуховцева (Луганськ)

УДК 811.161.2'373.7 : 316.77

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ПРИСЛІВ'ІВ У СУЧАСНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Трансформацію паремій у науковій літературі розглядають як одну з корінних властивостей прецедентних текстів, у яких слівність та потреба більшої експресивізації стає запорукою здатності до перетворень. Найчастіше трансформації зазнають найбільш уживані стійкі сполучення слів. Вивчення функціональної активності прислів'їв та приказок в усному мовленні жителів Східної Слобожанщини засвідчує, що найбільше трансформ мають вислови, активно вживані в мовленні будь-якого покоління мовців, їх використовують від 76% до 100% інформантів. Це прислів'я: *Чим далі в ліс, тим більше дров; Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти* та інші. До активно вживаних паремій (їх використовують 100% респондентів) належить 10,7% із 1270 досліджуваних, що стали основою для багатьох трансформ. Близько 13,7% стійких сполучень слів, які стали предметом розгляду, належать до пасивного фразеологічного запасу. Їх використовують від 10% до 20% респондентів. На основі цих паремій виникла невелика кількість трансформ.

Структурно-граматичні та структурно-семантичні особливості українських фразеологізмів висвітлено в публікаціях Л. Авксентьева [Авксентьев 1983], П. Редіна [Редін 1994], І. Тимченко [Тимченко 1990]. Функціонування ФО стало предметом розгляду в працях В. Білоноженко [Білоноженко 1989], С. Гаврин [Гаврин 1974], І. Гнатюк [Гнатюк 1989], О. Діброви [Диброва 1979], Т. Євтушиної [Євтушина 2005] та ін. Подальшого вивчення потребують тенденції, які сприяють виникненню нових фразеологічних одиниць (ФО) та стають причиною трансформації традиційних.

Ретельне дослідження традиційних стійких сполучень слів та їхніх трансформ у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві (див. праці: Д. Біттнерової [Bittnerová 1997], Л. Болдиревої [Болдырева 1967], Х. Вальтера [Вальтер 2005], О. Куніна [Кунин 1986], В. Мокієнка [Мокиенко 1989], В. Мідера [Mieder 2000], З. Павлової [Павлова 1997], М. Шанського [Шанский 1985] та ін.) засвідчує, що новостворені одиниці мовної системи фразеологічного типу тяжіють до безперервного оновлення змісту, мають функціонально-семантичні відмінності відносно їхніх традиційних прототипів, є свідченням постійного розвитку стійких сполучень слів та потенційних можливостей ФО, відображають закономірний процес розвитку й збагачення фразеологічного фонду мови, а це дозволяє виділити новотвори в окрему групу й об'єднати терміном *антиприслів'я*, під якими зазвичай розуміють трансформи традиційних паремій, які зазнали змін компонентного складу та змісту, можуть характеризуватися більшою експресивністю, нерідко мають негативну конотацію.

Мету статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати трансформи традиційних прислів'їв, виявити особливості творення нових висловів, що вступають у синонімічні зв'язки до традиційних.

При трансформації прислів'їв, яка зазвичай полягає в розширенні компонентного складу стійких сполучень слів, скороченні його, заміні окремих лексичних одиниць чи всіх компонентів, інверсії компонентів тощо, зміст прислів'я зазнає часткових чи значних змін. Зокрема, вислів *Під лежачий камінь вода не тече* побудований на архетипних концептах українського народу, за якими *камінь* символізує твердість, нерухомість, важкий тягар [Жайворонок 2006: 271], а *вода* – рух, плинність [Там само: 106 – 107]. У прислів'ї образно висловлена думка, що лінь не приносить людині нічого доброго. У трансформі *під „лежачого” тепло не йде* (усне мовл.) образ каменя замінений образом нерухомої людини (*лежачий*), а лексему *вода* заступає номен *тепло*. У перебудованому вислові, який означає 'нічого доброго й корисного від лежачого чекати не треба', значення розширилося. У трансформі *під лежачий камінь ми завжди встигнемо* (усне мовл.) змінено символіку слова *камінь*. У цьому контексті він символізує домовину, що також суттєво змінює загальне значення трансформи. Щось подібне спостерігаємо при перебудові традиційного прислів'я на вислів *під лежачим каменем завжди сухо*

[ПП; ЛУ 2005, № 51, 29 груд., с. 8]⁴. У ньому відсутній образ води, а словосполучення *лежачий камінь*, як і в попередній трансформі, символізує домовину.

Іноді в засобах масової інформації створюється нове прислів'я із значенням, яке має традиційне прислів'я. Такі вислови зазвичай мають яскраве пейоративне забарвлення й побудовані в багатьох випадках на сучасній конкретно-образній основі. Так, прислів'я *Під лежачий камінь вода не тече* у наш час має синонім *Між диваном і дупою долар не пролетить* (усне мовл.). У новому вислові використано символіку лексеми *диван* (комфорт; місце відпочинку; місце перебування людей, яким немає чого робити) та *долар* (стійка валюта, достаток), такої символіки згадані номени набули в наш час.

При зміні прислів'я *Буде й на нашій вулиці свято* ('і ми колись дочекаємося чогось доброго') гра образом *наша вулиця* призводить до часткових змін у значенні: *буде і наша вулиця на Вашому святі!* ('бути присутнім на чужому святі'); *і на нашій вулиці бувають не наші свята* [МЛ; Пер. 2000, № 5, трав., с. 3] ('і в нас бувають свята, але не ми на них господарі'); *нічого, буде й на вашій вулиці брудно (грязно)* (усне мовл.); *якщо є що пити, ми не можемо чекати, поки на нашу вулицю прийде свято!* [ОП; ЛУ 1999, № 34 – 35, 14 жовт., с. 12]. У трансформах нерідко традиційні символи замінені новими. Так, у вислові *буде і в нас футбол, як купимо собі бразильську збірну!* [ОП; ЛУ 2001, № 31, 30 серп., с. 8] лексема *футбол* символізує свято, значну подію в житті громади, словосполучення *бразильська збірна* – гравців, що майстерно грають у футбол. Нерідко образними конкретизаторами нових виразів є назви конкретних предметів, які в уяві окремих представників спільноти можуть співвідноситися з достатком. Такий образ підсилює пейоративне значення стійкого сталого сполучення: *і на нашій вулиці КАМАЗ з анашою перекинеться* (усне мовл.).

У прислів'ї *Сила є – розуму не треба* заміна образного конкретизатора, яким виступають слова, пов'язані з такими реаліями нашого життя, як тероризм, влада грошей, корупція тощо, призводить до зміни змісту: *граната є – розуму не треба* [ОП; СВ 1997, № 2, 4 січ., с. 4]; *гроші є – розуму не треба* [ОП; СВ 1996, № 42, 5 квіт., с. 4]; *криша є – розуму не треба* (усне мовл.); *спонсор є – таланту не треба* (усне мовл.). І лише одна трансформа побудована на заміні другорядних мовних образів: *сила є, потрібен розум* (усне мовл.).

Трансформація вислову *Слово – срібло, а мовчання – золото* пов'язана з одночасним скороченням компонентного складу фразеологічної одиниці в першій її частині та розширенням – у другій: *мовчання – золото. А замовчування?* [ЛМ; Пер. 2003, № 5, трав., с. 5]; *мовчання – золото. Але це лише за умови, що вам є що сказати* [ОЖ;

---

⁴ У дужках подано скорочення назв використаних видань („Літературна Україна”, „Сільські вісті”, „Перець” та ін.)

Пер. 2001, № 5, трав., с. 6]; *мовчання – золото? А скільки треба мовчати?* [ДС; Пер. 1997, № 4, квіт., с. 4]. Одна трансформа утворена внаслідок розширення компонентного складу: *слово – срібло, мовчання – золото. А що ж тоді платина?* [ОД; Пер. 1998, № 1, січ., с. 4].

Прислів'я *Слово не горобець: вилетить – не спіймаєш* побудоване на вживанні лексеми *слово* зі значенням 'мова, усе сказане' та *горобець*, що символізує птаха, якого важко піймати (пор. прислів'я: *як піймаємо цього горобця та ще дев'ять, то буде десять*, що означає 'задумане нелегко здійснити, ця справа потребує великих зусиль'). У більшості трансформ цього стійкого сполучення слів традиційні образи залишено, проте в другій частині вислову зміна компонентного складу пов'язана із змалюванням конкретних життєвих ситуацій подальшого розвитку подій, пов'язаних з реаліями нашого життя: *слово – горобець... Інколи воно може бути... коршуном* [ОСу; Пер. 1995, № 5, с. 4]; *слово – не горобець, спіймають – посадять!* [ОП; СВ 2008, № 23, 22 лют., с. 6]; *слово – не горобець: вилетить – потонеш* (усне мовл.); *слово не горобець: піймають – вилетиш...* (усне мовл.); *слово не горобець – не кожний доганяє...* (усне мовл.); *слово не горобець – сказав і забув* (усне мовл.); *слово не горобець, вилетить – таких наловиш!* (усне мовл.); *слово не горобець, вилетить – триндюлів спіймаєш* (усне мовл.). У таких трансформах показано відсутність свободи слова, хоча законом вона проголошена. Інша частина трансформ побудована на переосмисленні першої частини вислову: *щелепа не горобець, вилетить – не піймаєш* (усне мовл.); *глюк не горобець, вилетить – убий* (усне мовл.). І лише одна трансформа має меліоративне забарвлення, у ній перебудови зазнала друга частина: *слово не горобець, воно не повинно бути сірим* (усне мовл.).

Стійке сполучення слів *Слово чемне кожному приємне* може трансформуватися за рахунок уведення до складу традиційного вислову назв посад тощо: *ласкаве слово судді і олігарху приємне* [ВШ; СВ 2007, № 42, 13 квіт., с. 6]; *ласкаве слово слідчого і олігарху приємне* (усне мовл.); *ласкаве слово депутата кожному приємне* (усне мовл.). Інші модифікати утворені шляхом обігрування значень слів *приємний* і *чемний*: *хоч і приємне, та не завжди виходить чемно* (усне мовл.).

Перебудова прислів'я *Що посієш, те й пожнеш* пов'язана з тим, що в змісті трансформованих висловів відображено складні умови господарювання в наш час, постійне дорожчання пального, використання великої кількості шкідливих для здоров'я людини мінеральних добрив, відсутність якісного насіння, приписування показників, несприятливі погодні умови та ін.: *ми пожинаємо більше, ніж сіємо* [ЛЗ; Пер. 2003, № 11, листоп., с. 14]; *сучасне сільське прислів'я: „хоч і посієш – та чим пожнеш?”* [Л-КЗ; СВ 2006, № 43, 14 квіт., с. 6]; *чим удобрювали – те й отримали* (усне мовл.); *чим удобряли, те й виросло* (усне мовл.); *що пожнеш, те за відро солярки й віддаси* [ОП; ЛУ 2000, № 31, 14 груд., с. 8]; *що посієш, те й вродить* (усне мовл.); *що посієш, те й зберуть*

сусіди по дачі [ЮН; Пер. 2004, № 5, трав., с. 14]; *що посієш, те вкрадуть* (усне мовл.); *що посієш, те й твоє* (усне мовл.); *що посіяли, те й згнило* (усне мовл.); *якщо що посієш, те й пожнеш, то краще не сіяти* [АТ; Пер. 1997, № 1, січ., с. 13]. Інша частина трансформ побудована на обігруванні переносного значення слова *посіяти* ‘загубити’: *що посієш, не знайдеш* (усне мовл.); *що посієш, потім хрін знайдеш* (усне мовл.). В окремих модифікатах використано гру паронімів (*посієш – посмієш*): *що посмієш, те й потиснеш* (усне мовл.). З поширенням наркотичних речовин пов’язаний вислів *що посієш, те й курнеш* (усне мовл.).

З розтлумаченням буквального значення прислів’їв пов’язано виникнення чималої кількості трансформ, коли вислів зазнає контекстуальної транспозиції, переосмислення з метою досягнення гумористичного ефекту. Так, стійкий сталий зворот *Не святі горшки ліплять* набуває нового звучання у зв’язку з новим прочитанням прямого значення вислову: *наскільки були б дешевшими горшки, якби їх ліпили святі!* [ПТ; Пер. 1995, № 21, с. 2]; *не боги варять чоловікам борщі, а богині!* [ОП; ЛУ 1998, № 15, 9 квіт., с. 8]; *не святі горшки ліплять – вони їх проєктують* [ПП; ЛУ 2005, № 51, 29 груд., с. 8].

З метою експресивізації вислову *Світ не без добрих людей* у засобах масової інформації використано гру паронімами: *світ не без дохлих людей*. Використано також заміну одного компонента іншим та поширення стійкого сполучення слів: *світ не без жінок!* [ОП; ЛУ 1999, № 37, 1 жовт., с. 8]; *світ не без добрих людей – тільки треба багато подорожувати* [ВГ; СВ 2007, № 86, 3 серп., с. 6].

Прислів’я *Не май сто рублів, а май сто друзів* репрезентує трансформи з меліоративним значенням і пейоративним. До перших відносимо вислів *у кого сто друзів, у того – жодного друга* [ОП; Пер. 2001, № 6, черв., с. 7], виникнення якого пов’язане із грою з відомими „образами”, що ними насичений традиційний вислів (*сто друзів, жодного друга*). Це забезпечує упізнавання традиційного вислову, відповідні асоціації. До висловів другого типу належить трансформа *не май сто друзів, а май одного спонсора* [ЛЗ; Пер. 1995, № 8, с. 1]. Його зміст пов’язаний з реаліями сучасного життя, коли гроші допомагають вирішити багато важливих питань.

Прислів’я *Обіцяного три роки чекають* має три трансформи, одна з яких утворена шляхом розширення компонентного складу традиційного звороту, а дві інших – завдяки грі словами *обіцяти, обіцяне*: *обіцяного три роки ждуть, а індексацію по внесках населення з державних оцядбанків скільки?* [БС; Пер. 1998, № 4, квіт., с. 11]; *менше обіцяй – усе одно не зробиш* (усне мовл.); *обіцяного не всякий діждеться* (усне мовл.).

Трансформи прислів’я *Надія вмирає останньою* побудовані на протиставленні змісту однієї частини вислову іншій. Завдяки цьому конотація виразу посилюється: *мабуть, ми дожили до того, що не надія покидає людину остання, а навпаки* [ЮС; Пер. 1996, № 6, черв., с. 7];

надія вмирає останньою, а от совість чомусь засинає першою [МЛ; Пер. 2002, № 7, лип., с. 6]; *надія покидає людину останньою, гроші – першими* [ФБ; Пер. 2000, № 5, трав., с. 13]. У трансформі *надія помирає останньою, здебільшого – не своєю смертю* [МЛ; Пер. 2000, № 1, січ., с. 2] протиставлення висловлене без сполучників, що робить його менш зримим.

Окремі трансформи неначебто роз'яснюють зміст традиційного вислову, більш унаочнюючи його. Так, стійке сполучення слів *За що боровся, на те і напоровся* набуває нового звучання шляхом зміни форм дієслова (*знай, за що борешся, бо напорешся...* [ВГ; СВ 2008, № 75, 27 черв., с. 6]), поширення фразеологічної одиниці (*наше лихо: знову второпали, за що боролися, лише тоді, коли напоролися* [ГЯ; СВ 2006, № 72, 23 черв., с. 6]).

Отже, корпус стійких сполучень слів у наш час може збільшуватися за рахунок поповнення пареміологічного фонду новими висловами, побудованими на ґрунті традиційних. У цьому випадку мова йде зазвичай про трансформацію змісту й форми відомих паремій. У засобах масової інформації такі перетворення не виходять за межі традиційних, віднайдених ученими в мові майстрів слова та описаних у наукових працях. Збереження моделі, за якою побудоване прислів'я, наявність образу, який легко співвіднести з традиційним висловом, допомагає читачеві вловити прямий чи прихований зміст трансформи, упізнати конотацію. Самі трансформи виникають переважно на злобу дня, тому особливості їх функціонування пов'язані із змістом.

Література

- Авксентьєв 1983** – Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. Г. Авксентьєв. – Х. : Вища шк., 1983. – 137 с.;
- Білоноженко 1989** – Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 153 с.;
- Болдырева 1967** – Болдырева Л. М. Стилистические особенности функционирования фразеологизмов : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Л. М. Болдырева. – М., 1967. – 24 с.;
- Вальтер 2005** – Вальтер Х. Антипословицы русского народа / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. – СПб. : Издат. дом „Нева”, 2005. – 576 с.;
- Гаврин 1974** – Гаврин С. Г. Фразеология современного русского языка / С. Г. Гаврин. – Пермь, 1974. – 269 с.;
- Диброва 1972** – Диброва Е. И. Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке / Е. И. Диброва. – Ростов-н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1979. – 192 с.;
- Євтушина Т. О.** Лінгвостилістичний потенціал фразеології у творах В. Стефаніка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. О. Євтушина. – К., 2005. – 20 с.;
- Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006.

– 703 с.; **Кунин 1986** – Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Кунин. – М. : Высш. шк., 1986. – 336 с.; **Мокиенко 1989** – Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – 287 с.; **Павлова 1997** – Павлова З. А. Структурно-семантические преобразования фразеологических единиц в речи (на материале газ. „Morning star”) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / З. А. Павлова. – Л., 1997. – 24 с.; **Редін 1994** – Редін П. О. Типи системних зв’язків фразеологічних одиниць у мові / П. О. Редін // Мовознавство. – 1994. – № 4 – 5. – С. 50 – 52; **Тимченко 1990** – Тимченко И. В. Структурно-семантический анализ фразеологических единиц с компонентами-соматизмами ГОЛОВА, ОКО, ВУХО, НИС, ЯЗИК : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Украинский язык” / И. В. Тимченко. – Харьков, 1990. – 16 с.; **Шанский 1985** – Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высш. шк., 1985. – 160 с.; **Bittnerová 1997** – Bittnerová D. Česká přísloví. Soudobý stav konce 20 století / D. Bittnerová, F. Schindler. – Praha, 1997; **Mieder 2000** – Mieder W. Sprichwörter sind die Überbleibsel verschollener? Aphoristiker. Zu den sprichwörtlichen Aphorismen von Ulrich Erckenbrecht / W. Mieder // Слово во времени и пространстве. К 60-летию профессора В. М. Мокиенко / под ред. Г. А. Лилич, А. К. Бириха и Е. К. Николаевой. – СПб. : Фолио-Пресс, 2000. – С. 468 – 489.

Глуховцева І. Я. Трансформація традиційних прислів'їв у сучасних засобах масової інформації

У статті проаналізовано трансформи традиційних прислів'їв, уживані в мові засобів масової інформації. Доведено, що способи трансформації не виходять за межі вже відомих, вони описані в науковій літературі: це розширення компонентного складу стійких сполучень слів, скорочення його, заміна окремих лексичних одиниць чи всіх компонентів, інверсії компонентів, мовна гра; збереження моделі, за якою побудоване прислів'я, наявність образу, який легко співвіднести з традиційним висловом, допомагає читачеві вловити прямий чи прихований зміст трансформи, впізнати конотацію.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, прислів'я, трансформація, трансформа, конотація.

Глуховцева И. Я. Трансформация традиционных пословиц в современных средствах массовой информации

В статье проанализированы трансформы традиционных пословиц, употребляемые в средствах массовой информации. Доказано, что способы трансформации не выходят за пределы уже известных, они описаны в научной литературе: это расширение компонентного состава устойчивых

словосочетаний, сокращение его, замена отдельных лексических единиц или всех компонентов, инверсия компонентов, языковая игра; сохранение модели, на основе которой образована пословица, наличие образа, который легко сопоставить с традиционным выражением, помогает читателю определить прямое или косвенное содержание трансформы, узнать коннотацию.

Ключевые слова: фразеологическая единица, пословица, трансформация, трансформа, коннотация.

Gluhovtseva I. J. Transformation of Traditional Proverbs in Modern Mass-Media

The article deals with the analysis of transformed variants of traditional proverbs used in the language of mass-media. It has been proved that the mechanisms of such transformations are similar to the ones described earlier in linguistic literature. They are: the broadening of componential structure of set-expressions, its shortening, substitution of separate lexical units or whole components, inversions of components, language game; preservation of the model according to which the proverb was built, existence of the image which is easily identified with a traditional set-expression, allows a reader to understand direct or indirect meaning of the transformed variant or to recognize the connotation.

Key words: phraseological unit, proverb, transformation, transformed variant, connotation.

Стаття надійшла до редакції 09. 11. 2012 р.

Прийнято до друку 21. 12. 2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Мілєва І. В.

В. В. Лєснова (Луганськ)

УДК 811.161.2'373.23 : 811.161.2'373.72

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ

Історично й соціально обумовлена категорія оцінки в останні кілька десятиліть усе більше привертає увагу зарубіжних і вітчизняних лінгвістів. Сутність цієї лінгвістичної категорії, її структурно-семантичні та функціональні особливості, засоби її вираження, а також суміжні з нею явища емотивності, експресивності, образності були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних мовознавців (Н. Арутюнова, О. Бессонова, В. Богуславський, Н. Бойко, О. Вольф, О. Калкіна, Т. Космеда, Н. Лук'янова, Т. Маркелова, О. Островська, У. Соловій, В. Телія, В. Чабаненко, Л. Шутак та ін.). Т. Космеда наголошує, що семантична категорія оцінки є основною категорією